

# Roma nők egymás közt – interjúelemzés

## Betekintő

A roma nőkre felzárkózáspolitikai szempontból gyakran tekintünk úgy, mint többszörös, a nemi és etnikai alapú diszkriminációból adódóan hátrányt elszenvedő csoportra. Esetükben az élet főbb területein – úgymint az oktatás/képzés, egészségügy, foglalkoztatás – ez halmozottan jelenik meg. Ebből adódóan tanulmányi sikereik, eredményeik, a teljes további életük, a munkaerőpiacon való jelenlétük, gazdasági szerepük, pozíciójuk, fizikai és mentális egészségük szempontjából kiemelten meghatározóak. Annak érdekében, hogy hátrányaikat megszüntetni vagy legalábbis csökkenteni lehessen, szükséges támogatni őket abban, hogy eljussanak a magasabb szintű és színvonalú képzésekig, és felsőfokú képzettséget szerezzenek. A 12 roma diplomás nővel készített interjú elemzése igyekszik rámutatni ezekre az esetleges hátrányokra.<sup>1</sup>

## Bevezetés

Gyakran hangoztatott tény, hogy a roma nőknek nem csak a nemi, de az etnikai alapú diszkriminációból adódó hátrányokkal is szembe kell nézniük. A többszörös hátrány jelen van életük főbb területein mint az oktatás/képzés, egészségügy és a foglalkoztatás. Ahogyan az a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (MNTFS II.) helyzetelemzésében is olvasható, iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük még a roma férfiakénál is jelentősen alacso-

nyabb. Egészségi állapotuk rosszabb, és az egészségügyi és szociális ellátó rendszerekhez való hozzáférésben is nagyobb hátrányt szenvednek, mint a roma férfiak. A roma nők kiszolgáltatottságának egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Velük kapcsolatban kiemelt feladat, hogy olyan komplex támogatásokat kapjanak minél korábbi életkortól, melyek mind az iskolai mind a munkaerőpiaci esélyeik növelését

## Szakirodalmi áttekintés

A 2011-es népszámlálási adatok szerint a magukat romának vallók körében másfélszer annyi nő nem rendelkezik még általános iskolai végzettséggel sem, mint a magukat romának valló férfiak. Közel azonos arányban (56,3% és 58,6%) vannak azok a nők és férfiak, akiknek legmagasabb iskolai végzettségét az általános iskola jelenti, a szakmunkás képzettség szintjén viszont 1,7-szeres a különbség a roma férfiak javára (KSH 2011. évi népszámlálás nemzetiségi adatok, 2014). Emellett

a romák jelenléte alacsony és az átlagnál nagyobb mértékű csökkenést mutat a középfokú oktatásban, arányuk 2013-2019 között 34%-ról 24,8%-ra csökkent, miközben a nem romák esetében csak 42,7%-ról 39,5%-ra (Munkaerő Felmérési Adatok, 2010–2019).

A magas iskolai lemorzsolódási mutatókért felelős tényezők között a motivációvesztés, a hátrányos helyzetből adódó szocializációs különbségek, részben a korai gyerekvállalás és részben a hagyó-

<sup>1</sup>A Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) „Roma nők egymás közt” címmel a L'Harmattan kiadó gondozásában 2020 márciusában jelentetett meg kötetet, melyben tizenkét roma nővel készült interjú található, jelen elemzés alapjául ezek szolgálnak.

mányos családi szerepekből fakadó végzettség nélküli iskolaelhagyás szerepelnek, melyeket a megoldás érdekében az iskoláknak, a szociális védelmi rendszernek együttesen, komplex módon kell kezelnie, hiszen az alacsony iskolai végzettség az élet szinte minden további területére (foglalkoztatás, egészségügyi állapot, lakhatás stb.) kiható hátrányt jelent. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező fiatalok, valamint az átlagnál lényegesen alacsonyabb iskolai végzettségű roma fiatalok elhelyezkedési esélyei lényegesen rosszabbak, mint a diplomásoké, nem romáké. 2019-ben a 15-64 éves romák 45,5%-a, a legfeljebb 8 osztályt végzettek 40,1%-a volt foglalkoztatott, szemben a teljes népesség 70,1%-os foglalkoztatási rátájával. A szellemi munkát végző roma nők aránya nagyon alacsony (2019-ben 6,9%, a nem roma nőknél 44,2%), míg az egyszerű, szakképzetlen munkát végzők aránya a foglalkoztatottakon belül a roma nőknél 51,1%, a nem roma nőknél 9% (Bernát – Gábos, 2018).

A roma nőknek saját népességükön belül is fele akkora az esélyük a foglalkoztatottságra, mint a roma férfiaknak. Azok, akik a családalapítás miatt lemondanak továbbtanulási szándékukról, akár

egész életükre elvesztik annak esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen. A roma fiatalok egy jó része jelentősen alul becsüli az iskolázottság munkaerőpiaci hozadékát, ezért inkább nagyobb hangsúlyt fektethet a gyermekvállaláson keresztül történő státuszemelkedésre, ami persze tovább csökkenti az esélyét bármilyen jövőbeni integrációs folyamatnak (Janky, 2005).

Ugyan a romák felsőoktatásban való jelenléte kapcsán nem állnak rendelkezésre teljesen megbízható adatok, KSH számítások alapján elmondható, hogy a roma fiatalok is növekvő számban vesznek részt a felsőoktatásban. Míg 2013-2018 között 0,4-1,7%-uk tanult ilyen intézményben, addig 2019-ben ez a szám, már 2,2% volt. A növekvő tendencia ellenére azonban a romák felsőoktatásban való jelenléte továbbra is nagyon alacsony. Az arány a nem roma fiatalok esetében mérsékelten ingadozik, 22,7%-ról 21,4%-ra csökkent 2013-2019 között (MNTFS 2030 – Helyzelemzés, 2020). A romák felsőoktatásban való jelenlétével, a további lehetőségek feltérképezésével és azok bővítésével kiemelten szükséges foglalkozni. Ennek egy szeletét képviseli a „Roma nők egymás közt” című interjúkötet is.

## A kutatás háttere, célja, módszere

A fentebb vázolt negatív helyzetkép árnyalása érdekében a 2019 végén készült, mélyinterjú módszert alkalmazó kutatás alapvető célja az volt, hogy olyan életutakat mutasson meg, amelyek ezeknek a tendenciáknak ellentmondanak. Olyan roma nőket akartunk megismerni és megismertetni, akik eljutottak a diploma megszerzéséig, és emberileg és szakmailag is elismertséget szereztek, egzisztenciát teremtettek önmaguk számára. A pozitív példák bemutatásán túl szeretnénk volna felmérni, hogy a teljes társadalmi beilleszkedést, integrációt magával hozó tanulási úton milyen nehézségekkel, veszteségekkel kellett szembenéznük, és hogy ezek figyelembevételével mi a megélésük saját sikerükkel, sikerességükkel kapcsolatban. A kiválasztott roma nők mindegyike legalább egy diplomával rendelkezik, és kivétel nélkül elsőgenerációs értelmiségi, gyakran az első, vagy a kutatás időszakáig egyetlen, diplomával

rendelkező a családjában. A korcsoport kiválasztásánál elsődleges szempont volt, hogy a megkérdezettek már kellő tapasztalattal, rálátással rendelkezzenek, legyen olyan bejáratott útjuk, amiben a tanulás, munka, párkapcsolat, családalapítás témakörét, problematikáját megtapasztalták, arról saját élményeik, gondolataik alapján tudnak beszámolni. A tizenkét interjúalanyból tíz az 1970-es években született.

Interjúalanyaink között mind a három cigány/roma csoport képviselteti magát, de a kiválasztási szempontok közül ez kevésbé volt hangsúlyos, hiszen nehéz lett volna a többi kiválasztási szempont mellett, még ennek is megfelelő személyeket találnunk. Ugyan bevontunk romungro, oláh cigány és beás cigány nőket is a kutatásba, számuk nem tükrözi az adott csoport a cigány népességen belüli arányát. A bevontak közül 6 fő a romungro; 5 fő az oláh cigány; és 1 fő a

<sup>2</sup>2003-as adatok szerint a magyar anyanyelvűek (romungro) aránya 79,5 százalék, a cigány anyanyelvűeké (oláh cigány) 10, a román anyanyelvűeké (beás cigányoké) 4,5 százalék volt, további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb (In: A 2003. évi cigány felmérésről, Janky – Kemény, BESZÉLŐ)

beás cigány csoporthoz tartozik.<sup>2</sup> A kiválasztásnál arra is törekedtünk, hogy alanyaink mind élőhelyüket, mind pedig szakmai területüket illetően egymástól különbözőek legyenek. Ennek megfelelően a megszólaltatottak, 9 megye 12 különböző településéről származnak, és ugyan végzettségüket tekintve vannak azonosságok, szakterületeik – óvodapedagógustól kezdve egészen az európai parlamenti képviselőig – egymástól eltérőek, és elég széles skálát ölelnek fel. Az interjúk tematizált kérdései három fő elemről álltak össze, melyek az önazonosításra, kap-

csolatokra; tanulmányaikra; eddigi életútjuk saját maguk általi értékelésére fókuszáltak.

Az interjúalanyainkra vonatkozó adatok mellett, az elemzési szempontok mindegyikénél igyekeztünk általában a romák vonatkozásában is adatokat, információkat megmutatni, illetve ahol ez lehetséges, azt az időszakot a már meglévő kutatási eredmények alapján visszaidézni, amelyben interjúalanyaink gyermek, illetve fiatal felnőtt korukat töltötték. Az interjúk felvétele 2019 őszén zajlott, jelen tanulmány ezek másodelemzése.

## Általános körülmények áttekintése

### Születési hely, lakhatás

A cigányság megoszlása az ország területén belül nem egyenletes, bizonyos régiókban nagyobb arányban van jelen. Mintegy 22%-uk Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld vármegyéiben, közel 56%-uk Észak-Alföld és Észak-Magyarország területén, 18,1%-uk a Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország, és 4,3%-uk a Nyugat-Dunántúl területén él. A roma lakosság száma ma is azokban a térségekben a legmagasabb, ahol az 1980-as években. Ezen térségek többnyire Északkelet-, illetve Délnyugat-Magyarországon találhatók, főként a határ menti, periférikus vidékeken (Pénzes, 2018).

Egy 1971-es országos romavizsgálat szerint, abban az időszakban a romák rendkívül rossz lakásvizonyok között éltek. Nemcsak a társadalom átlagától maradtak el igen lényegesen minden mutató tekintetében, hanem az azonos jövedelmi szinten élő nem romáktól is. Az akkori lakásvizonyok meghatározó eleme volt a nagyon erős szegregáció. A roma háztartások közel kétharmada (65,1 százaléka) elkülönült telepeken volt. 1971-ben a telepek többségét a spontán módon keletkezett, a saját kivitelezésű "putris" építkezési, a településektől távol vagy azok szélén fekvő hagyományos telepek alkották. A romák lakása-

A 12 interjúalany 9 vármegye 12 településén született és végezte általános iskolai tanulmányait, 6 fő az északkeleti országrészben, 2 fő a dél-dunántúli régióban. Tehát 8 fő az ország azon régióiban született és élt gyermekkorában, ahol a roma lakosság koncentráltabban van jelen más régiókhoz viszonyítva. A vizsgált személyek közül 1 fő a fővárosban, 1-1 fő nagy- és középvárosban, 3 fő kisvárosban, szintén 3 fő községben, 2 fő kisközségben, és 1 fő aprófaluban élt gyermekkorában. A romák aránya az általuk lakott településeken, a 2001-es adatok szerint 0,70% és 27% között mozog.

1. táblázat: Interjúalanyok születési helye település típus, romák aránya az adott településen és vármegye szerint<sup>3</sup>

| Település típus | Roma arány (2001) | Gyermekek vármegye     |
|-----------------|-------------------|------------------------|
| nagyváros       | 1,15%             | Baranya                |
| község          | 11%               | Borsod-Abaúj-Zemplén   |
| aprófal         | 27%               | Borsod-Abaúj-Zemplén   |
| kisváros        | 1%                | Bács-Kiskun            |
| középváros      | 0,70%             | Győr-Moson-Sopron      |
| község          | 9%                | Hajdú-Bihar            |
| kisfal          | 3%                | Hajdú-Bihar            |
| kisfal          | 17%               | Nógrád                 |
| kisváros        | 3,10%             | Pest                   |
| metropolis      | 0,79%             | Budapest               |
| kisváros        | 3%                | Szabolcs-Szatmár-Bereg |
| község          | 4,50%             | Tolna                  |

metropolis - 1 millió fő felett; nagyváros - 100 ezer fő felett; középváros - 20-100 ezer fő között; kisváros - 5-20 ezer fő között; nagyközség - 5 ezer fő felett; község - 5 ezer alatt; kisfal - 500-999 fő közötti népesség; aprófal - 500 fő alatti népesség; törpefal - 200 fő alatti népesség (<http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok>)

inak 44 százalékában nem volt villany, csak 8 százalékában volt vezetékes víz, és csak további 16 százalékához tartozott az épület telkén lévő kút, stb. A szegregált romatelepek másik típusát azok, a magyar lakásállomány legalacsonyabb színvonalú részét magukba foglaló vagy eredetileg nem is lakás céljára létesült épületegyüttesek (barakklakások, nyomortelepek, munkásszállók, elhagyott vágóhidak stb.) alkották, ahova hatósági közreműködéssel költöztették be – többnyire a tudatos elkülönítés szándékával – a roma családokat (Kemény, 1971).

Interjúalanyaink a '70-es években a romák többségére jellemző lakhatási körülményekhez képest jobb környezetben éltek, és ugyan a vizsgált 12 roma nő fele született kifejezetten telepi körülmények közé, csupán két fő az, aki a gyermekkorát, a középiskolát megelőző éveit is ott élte végig. A telepre születettek többségének szülei már az interjúalanyok koragyermekkorában jobb körülmények közé költöztek, és többnyire nem csak romák által lakott településrészen éltek. Bár a lakás- és életkörülmények nyilvánvalóan meghatározóak és nagy hatással lehetnek főleg egy gyermek fejlődésére, egészségi állapotára, tanulmányi eredményeire stb., az iskolai eredményesség szempontjából interjúalanyaink között nem érzékelhető különbség aszerint, hogy ki milyen típusú településen, illetve ezen belül milyen településrészen töltötte gyermekéveit.

Azonban, természetesen a nehezebb körülmények között élőknek több erőfeszítést kellett tennie az eredményesebb tanulás érdekében, és több akadállyal kellett szembenéznie az azonos siker eléréséhez.

### Interjúalany (2)

*„Engem, amikor megműtöttek gyerekként és az osztálytársaim elhozták nekem a házi feladatot, akkor én nem tudtam őket behívni magunkhoz, mert nem voltak arra alkalmasak az otthoni körülményeink. Földes volt a ház, nem volt bent víz... hatalmas volt a különbség között, amiben otthon éltem, és az, amit másoknál láttam.”*

### Roma csoporthoz való tartozás

A Magyarországon élő cigány csoportok 79,5%-át a magyar cigányok (romungrok) teszik ki, az ő anyanyelvük a magyar, a roma népesség 10%-át a cigány anyanyelvű oláh cigányok, míg 4,5%-

ot a román nyelv egy nyelvújítás előtti változatát beszélő beás cigányok alkotják. A fennmaradó további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb kisebb cigány csoportok között oszlik meg (Kemény – Janky, 2003).

Ezek a csoportok nyelvi, kulturálisan és területileg is eltérnek egymástól, ezek bemutatását azonban elemzésünk nem célozza. Az elemzési szempontok között azért van jelentősége az egyes csoportok megkülönböztetésének, mert tapasztalataink szerint az oláh cigányok közössége kulturálisan zártabb, a hagyományokat a mai napig is őrző csoportot képez, éppen ezért az azoktól való eltérés, a diploma megszerzése ebben a közösségekben talán még nagyobb sikernek tekinthető, mint a többi cigány csoportban. Az interjúba bevontak közül 6 fő a romungro; 5 fő az oláh cigány; 1 fő pedig a beás cigány csoporthoz tartozik.

Alapvetően azonban minden interjúalany esetében elmondható, hogy a szülőkkel, családdal, közösséggel való kapcsolattartás fontos helyen szerepel az életükben, azoktól nem szakadtak el. Amennyire az életterük, életmódjuk engedi, tartják a kapcsolatot családjukkal, közösségükkel. Nyilván ennek gyakorisága és minősége változó, főleg a tartósan külföldön tartózkodók (2 fő) esetében. Emellett mindannyian azt nyilatkozták, hogy mind a magyar, mind pedig a roma identitásuk nagyon fontos számukra, ezek nem elválaszthatók egymástól, illetve az életüktől, személyiségüktől. A roma közösséggel, roma üggyel, vagy egyszerűen csak a hátrányos helyzetűekkel való munka, segítségnyújtás mindannyiuk számára fontos, és gyakorlatilag napi szinten jelen van az általuk képviselt szakiránytól függetlenül is. Mind a roma, mind pedig a nem roma hagyományokat tisztelik, valamilyen szinten élik és követik azokat. Mind a két csoportban (roma és nem roma) boldogulnak, és otthon érzik magukat.

### Tanulási utak

Az 1971. évi reprezentatív vizsgálat idején az akkor 25–29 éves és 20–24 éves romák – vagyis nagyjából interjúalanyaink szüleinek korosztálya – 26–27 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát, vagyis a roma fiatalok 73–74 százaléka gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéta maradt. Az ötvenes és hatvanas években a nem roma népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett, így a romák és nem romák közötti

távolság növekedett. Ez a trend a '90-es években – interjúalanyaink nagyjából középiskolás éveiben – is megmaradt, sőt az akkori vizsgálatok szerint erősödött is. A két évtized (1970–1990) alatt annyit sikerült elérni, hogy a '90-es évekre, már a roma gyerekek többsége is elvégezte az általános iskolát. A kilencvenes évekig csak a – jórészt versenyképtelen szakmákat adó – szakmunkásképző iskolák nyíltak meg a romák előtt: a gimnáziumokban, illetve a felsőoktatásban a roma tanulók aránya nem érte el az 1 százalékot. A 80-as évekre – interjúalanyaink többsége ezekben az években kezdte általános iskolai tanulmányait – a cigány osztályok csődöt jelentettek. A rossz színvonal, a gyengített tananyag nem bizonyult megfelelő eszköznek, ezért a cigány osztályokat megszüntették. Cigány osztályok már az 1960-as években működtek országszerte, ezek száma akkoriban 17 volt, ami a '80-as évek közepére 6-ra csökkent, majd ezek az osztályok megszűntek, de helyüket átvették a kisegítő osztályok (Csongor, 1991). A cigány tanulók iskolai elkülönítésének hosszú évekig gyakorolt módja volt, hogy szocializációs hiányosságaikra hivatkozva már a beiskolázásnál különválasztották, és kisegítő osztályokba sorolták őket. A kisegítő osztályok száma a 60-as évek elejétől, a cigány gyerekek egyre teljesebb körű beiskolázásával párhuzamosan egészen a 80-as évek végéig folyamatosan növekedett. 1992-ben az általános iskolás cigány gyerekek 15,8%-a még mindig kisegítő iskolákban (osztályokban) tanult. A 192 iskolára kiterjedő a '90-es években végzett kutatás szerint a cigány gyerekek még mindig összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban tanultak ilyen osztályokban, mint a nem cigányok. Míg 27 a vizsgált iskolákban összesen 40% volt a cigány tanulók aránya, és 60% a nem cigányoké, ugyanezeknek az iskoláknak a kisegítő osztályai-  
ban 86%-ot képviseltek a cigány gyerekek, míg a nem cigányok csak 14%-ot. (Havas, Kemény, Liskó, 2001).

#### Az általános iskola elvégzése

Interjúalanyaink mindegyike megkezdte az általános iskolai tanulmányait 6-7 éves korában normál, vegyes osztályban. Jellemzően olyan osztályba jártak, ahol több roma osztálytársuk is volt, de senki nem járt kifejezetten roma gyerekeknek létrehozott, szegregált vagy kisegítő osztályba. A 12 főből hárman olyan osztályba jártak, ahol

rajtuk kívül nem volt más roma tanuló. Az általános iskolai tanulmányaikat mindannyian zökkenőmentesen, kimaradások, évismétlések nélkül végezték el, és bár származásukból adódóan többségük szembesült negatív hozzáállással vagy a tanárok, vagy az osztálytársak részéről, tanulási útjukban ezek nem jelentettek törést, talán részben a szülők támogató magatartásának köszönhetően. A szülők hozzáállásán túl az iskola, a tanulás szeretete, az iskolai közös munkára való motiváltság kulcseleme, hogy a kisiskolás gyermek hogyan kötődik tanárához, illetve, hogy az adott pedagógus hogyan viszonyul roma diákjaihoz.

#### Interjúalany (4)

*„...arra emlékszem, hogy alsótagozatban olyan tanítónénink volt, aki sztereotíp módon viselkedett a romákkal, nem csak velem, hiszen nem egyedül jártam az osztályba...”*

#### Interjúalany (5)

*„Nagyon szerettem tanulni, szerettem az osztálytársaimat is, olyan közegbe kerültem az általános és szakközépiskolában is, amiben a tanulás fontos érték volt... olyan tanáraim, osztályfőnökeim voltak, akik támogatták, hogy jól tanuljunk.”*

#### Középiskolai oktatás

A leszakadó társadalmi csoportok hátránya legtisztábban a középfokú oktatásban mutatkozik meg. A roma diákok 38 százaléka tanul tovább, azonban 24 százaléuk szakiskolákban, és csupán 14 százaléuk gimnáziumokban (Kertesi – Kézdy, 2005). A rendszerváltást követően nagymértékben csökkent a szakiskolai képzések értéke a munkaerőpiacon, és ezzel párhuzamosan az ilyen képzéseket nyújtó intézmények képzési színvonala is. Ennek ellenére egyre magasabb arányban jelent meg a roma diákok száma ebben a képzési formában, aminek köszönhetően a romák többsége a munkaerőpiacon nem, vagy csak nagyon alacsony jövedelmet biztosító munkakörökben tudott elhelyezkedni, ezzel növelve hátrányát más társadalmi csoportokhoz képest. A kilencvenes években a szakmunkás végzettség legtöbb fajtája is leértékelődött, és egyre inkább már csak az érettségi kínált komoly esélyeket az elhelyezkedésre. A középiskolai továbbtanulás választása a kilencvenes években vált lehetségessé, és ugyanekkor vált racionálissá is. Korábban ez a választás

nem lett volna, hiszen teljes foglalkoztatottság volt, a munkanélküliségtől nem kellett félni. A keresetekben az érettségi nem járt előnnyel. A továbbtanulás költségei nem térültek meg. A kilencvenes években váltak munkanélkülivé a nyolc osztályt végzettek, és nőttek nagyra a kereseti különbségek érettségizettek és nem érettségizettek között. Azonban a cigány szülők egyötöde van abban a helyzetben, hogy gyermekei számára a középiskolát választhassa. A többiek – a cigány szülők négyötöde – ezt nem tudja megtenni (Kemény – Janky, 2004).

Interjúalanyaink többsége, a rendszerváltás környékén kezdte meg középiskolai tanulmányait, de a roma diákok között érzékelt trenddel ellentétben, 12 főből csupán 1 fő tanult tovább szakiskolában, és annak elvégzése után ő is megszerezte az érettségit. 11 fő a szakmát és érettségit is biztosító szakközépiskolában, vagy gimnáziumban tanult tovább. Ez talán előre vetíti, hogy a megkérdezettek már magasabb szintű képzésben gondolkodtak, amikor iskolát kellett választaniuk, és bár ezt a képzést nem a felsőfokú intézményben való továbbtanulásuk érdekében választották – hiszen ebben az időszakban közülük csupán 3-4 fő gondolt erre – fontosnak tartották, hogy a szakmatanulás mellett, érettségit is szerezzenek. Ezen felül, ahogyan fentebb olvasható, valójában ebben az időszakban kezdett gyakoribbá válni, hogy a jobb elhelyezkedési lehetőségek miatt a fiatalok ezt a továbbtanulási formát választották, így ez a szempont interjúalanyaink iskolaválasztásakor is megjelenhetett.

Interjúalanyaink szüleinek a középfokú végzettség megszerzéséhez való hozzáállását tükrözik az alábbi idézetek. A szülők féltése, gyermekük idegen helyre küldése két esetben az elképzelések, a továbbtanulás irányával kapcsolatos vágyak módosítását vonta maga után.

#### Interjúalany (3)

*„...zenei pályára készültem egészen az utolsó pillanatig, majd mivel ehhez Szegedre kellett volna elmennem, szülői féltésből inkább közelebbi iskolát választottunk, így kerültem óvónőképzőbe. Egyébként teljesen megértem, ha azért nem mehettem Szegedre, mert nagyon messze van, szülőként jogos, ha ez alapján másfajta döntés születik, főleg egy oláh cigány családban.”*

Szülői mintázatként az is megjelenik, hogy a féltésen túl, a mindennapi életre, az egyszerű, praktikus hétköznapiakra és megélhetésre igyekeznek a szülő felkészíteni gyermekét, és ezért igyekeznek eltéríteni a magasabb szintű képzésben való részvételtől.

#### Interjúalany (5)

*„... én már középiskolába is úgy mentem el, hogy a szüleim igazából nem nagyon támogattak ebben, nem bíztak bennem. Azt gondolták számomra megfelelőnek, hogy egy szakmunkásképzőben szerzek valamilyen szakmát...”*

*„... azt gondolta, hogy a hároméves szakmunkásképzőt biztosan el tudom végezni, abban nem gondolkodott, hogy esetleg többre vagyok képes, vagy ennél többre vihetem.”*

Itt tartom érdemesnek megemlíteni azt a kulturális különbséget, amire a fentiekben már utaltam, ugyanis az 5 oláh cigány családból származó interjúalany közül, 3 esetben, a 6 romungro családból származó roma nő közül pedig 1 esetben, a középiskolai tanulmányok megkezdése után röviddel, 15-16 éves korban felmerül a férjhezmenetel. A szülők a tanuláshoz való megengedő, támogató viselkedését tükrözi, hogy a négyből három esetben az érintettre bízták a tanulás és a férjhezmenetel közötti döntést, a negyedik esetben pedig maguk a szülők utasították el határozottan lányuk férjhez adását. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert főleg az oláh cigány családok életében nem volt jellemző a lányok középfokú iskolában való taníttatása, a cigány közösség, vagy akár a nagyszülők részéről is nagy volt a nyomás a hagyományok betartására, azaz a korai házasságkötésre. Az ettől való eltérés, a közösség rosszallását, kisebb-nagyobb fokú kiközösítést vonhatott maga után.

Néhány részlet az eseményre való visszaemlékezésekből:

#### Interjúalany (4)

*„Mindkét család részéről támogatták a tanuláso-mat a nagyszülők, nagymamák is, bár emlékszem, hogy 15 éves koromban eljöttek megkérteni, de rám hagyták annak eldöntését, hogy férjhez megyek-e ilyen korán. Én akkor azt mondtam, hogy mivel középiskolás vagyok és szeretnék még tanulni, az iskoláimat befejezni, nem akarok férjhez menni.”*

*Teljesen elfogadták a szüleim, nem erőltették, hogy férjhez menjek, soha nem éreztem ilyen nyomást részükről."*

Interjúalany (6)

*„Amikor eljöttek megkéretni, apám ott előttük megkérdezte tőlem, hogy tanulni szeretnék-e vagy inkább férjhez menni. Azt válaszoltam, hogy tanulni szeretnék. Soha nem akart apám rám erőltetni semmit, így ebben az esetben sem tette."*

A 12 megkérdezettből 8 esetében a korai férjhezmenetel egyáltalán nem merült fel, erre való szándéka, mint a fenti idézetekből is látszik, egyetlen interjúalanyunknak sem volt. Ennek nyilvánvalóan kulcsfontosságú szerepe volt abban, hogy mindannyian megszakítások nélkül, sikeresen végezték el középfokú tanulmányaikat, és szerezték meg a felsőfokú oktatáshoz szükséges érettségit. A korai házasságkötés, gyermekvállalás a nők iskolai előmenetele és későbbi munkaerőpiaci integrációja szempontjából nagy jelentőséggel bír. Azok, akik a családalapítás miatt lemondanak továbbtanulási szándékukról, akár egész életükre elvesztik annak az esélyét, hogy valaha stabil munkahelyük legyen (Janky, 2006).

Diplomát adó képzésben való részvétel

Havas és Kemény 1993-1994-ben végzett országos reprezentatív roma- (cigány-) kutatása szerint a magyarországi romák között a főiskolát végzettek aránya 1 százalék körül mozog, ez a szám, évtizedek elmúlása után sem mutat jelentős változást. A Statisztikai Tükör 2015. decemberi számában megjelent adatok szerint a cigány nemzetiségű fiataloknál rendkívül alacsony, 1-2% között mozog a felsőfokú végzettségűek aránya. Ahogyan az a fenti adatokból látható, a diplomával rendelkező romák száma alacsony. Mivel az érettségi megszerzése eleve többnyire túl nagy kihívást jelent, így a roma fiatalok többségénél a felsőoktatási rendszerebe való jelentkezés, eleve kizárt. A beszélgetésekből kiderül, hogy 2-3 fő kivételével, interjúalanyaink sem készültek tudatosan a diplomaszerezésre, a főiskolára, egyetemre való jelentkezés gondolatáig is csak lépésről-lépésre jutottak el, részben a körülmények változásai, – munkalehetőségek hiánya, munkahelyi kötelezettség, közvetlen környezet motiválásának hatása – részben pedig a kitörni akarás, a jobb, könnyebb élet

utáni vágy, és természetesen a tudás, tanulás utáni vágy hatására. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a 12 roma nő közül, 7 fő az érettségi, szakmaszerzés után dolgozni kezdett, négyen közülük emellett házasságot kötöttek és gyermeket szültek, és csak évekkel később kanyarodtak vissza a formális tanuláshoz. Ők természetesen munka és család mellett már nem nappali tagozatos képzésben, hanem estin/levelezőn szerezték meg diplomájukat. 5 fő azonban megszakítások nélkül, nappali tagozatos képzésben jutott el az első diploma megszerzéséig, addig nem kötött házasságot, nem alapított családot.

A 12 nőből 4 fő jelenleg 1 diplomával, 7 fő két diplomával, 1 fő pedig jelenleg 4 diplomával rendelkezik. Emellett mindannyiukról elmondható, hogy folyamatosan továbbképzéseken, szakképzéseken vesznek részt, diplomájuk megszerzésével nem tekintik befejezettnek tanulmányi útjukat. Ebben nagy része van annak, hogy újra és újra bizonyítani akarnak önmaguk és a környezetük számára is. A megkérdezettek többsége még a középfokú tanulmányai idején sem gondolt a felsőfokú oktatásban való részvételre, de olyan is van, aki már az általános iskola elvégzése után tudta, hogy egyetemre akar menni.

Interjúalany (7)

*„... azért megtanultam a fehér férfiinget és fekete muzsikus nadrágot élére vasalni, és nokedlit szaggatni, mint ahogyan azt egy rendes zenész cigány családból származó lánynak kell. De, hogy én egy életen át szolgáljam a férjem és várjam haza éjjelente a muzsikálásból és neveljem a sok-sok gyereket otthon és csak ezt csináljam... már nyolcévesen tudtam, hogy az nekem nem fog menni... A tanulás esélykiegyenlítő szerepét igen hamar megéreztem én ennek tudatában éltem onnantól kezdve az életem."*

A többség csak később, az életében bekövetkezett különböző változások miatt döntött a diploma megszerzése mellett.

Interjúalany (8)

*„... egyáltalán nem volt tervbe véve, pedig mindig jó tanuló voltam, jó jegyeim voltak... Aztán a gimnáziumban a nálam rosszabb tanulók is megpróbálták főiskolára bejutni, de nekem még akkor sem fordult meg ez a lehetőség a fejemben... engem felnőtként*

az egyik ismert cigány költő beszélt rá, hogy jelentkezzenek... Annyira szűk volt az a kör, amiben mozog-

ni lehetett volna otthon, hogy az számomra nem lett volna elég. Én ennél többet akartam a világból, bár

## Tanulással kapcsolatos attitűdök

A megkérdezettek szüleinek az iskolával, tanulással kapcsolatos attitűdje

Egy tanulmány szerint a 70-es évekig a roma szülők nem ambicionálták gyerkeik iskoláztatását, a gyerekek többsége legfeljebb néhány évig járt iskolába, és legfeljebb az írás-olvasás tudományáig jutott el. A 70-es és a 80-as években a roma szülők többsége ugyan már eleget tett törvényes iskoláztatási kötelességének, de a gyerekek közül még akkor is kevesen jutottak el az általános iskola elvégzéséig. A szülők nem találták fontosnak gyerkeik iskoláztatását és a gyerekeket sem motiválták otthon a tanulásra. Amikor az alacsonyan iskolázott és szakképzetlen romák tömegesen szorultak ki a legális munkapiacról, a roma szülők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy magasabb iskolázottság elérése nélkül gyerkeik is csak arra esélyesek, hogy szüleik szegénységét és bizonytalan egzisztenciális helyzetét reprodukálják (Liskó, 2005). Azonban a roma szülők többsége továbbra sem tud(ott) mintát nyújtani gyermeke számára a tanulás vonatkozásában, de az is pozitív eredménynek tekinthető, ha ehhez az elvi, jobb esetben emellett még az anyagi támogatást is biztosítani tudja.

A szülők a tanuláshoz való hozzáállása egyikük esetében sem volt negatív, bár többükönél igaz, hogy a szülők egyrészt alacsony iskolai végzettségük miatt nem tudták segíteni gyermekük iskolai fejlődését, tanulását, másrészt pedig néhány szülő nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a tanulásnak, de még ezek a szülők sem gátolták gyermekük iskolába menetelét.

Interjúalany (9)

„... nem tartott vissza, de nem is ösztönzött tanulásra. Nem voltak elvárásai, hogy mondjuk leérettségizzek, az egyetemről nem is beszélve... 5 általános iskolai osztályt végzett el, úgyhogy nem igazán látja azt, hogy az egyetemi végzettség mit jelent, hogy az egyáltalán mire jó, nincs arra rálátása, hogy mit csinálók, de annyit látott, hogy a tanulás jó dolog.”

Interjúalany (8)

„Anyuék otthon nem elleneztek a tanulást, de nem

is nagyon támogatták. ...soha nem mondták, hogy ne tanuljak, de azt se, hogy igen. Szerintem ők úgy gondolták, hogy lesz egy szakmám, férjhez megyek, élem azt az életet, amit ők is ismertek.”

A tanárok interjúalanyainkhoz való hozzáállása

A roma gyermekek, fiatalok életében, a szülők alacsony iskolai végzettsége, a tanulási úton való járatlansága miatt, még nagyobb szerepe van a tágabb környezetből jövő mintáknak, támogatásnak. Természetesen az iskola falain belül motivációt, támogatást, útmutatást, elsősorban a pedagógusoknak áll módjában nyújtani, de ennek a szerepnek változóan sikerül megfelelniük nekik is.

Interjúalany (8)

„A tanáraim még csak a lehetőségre sem hívták fel a figyelmemet, pedig az eredményeim alapján lett volna esélyem... Számomra pedig annyira távolinak tűnt, fel sem merült, hogy én tovább tanulhatnék.”

Interjúalany (6)

„Ha nyolcadikban az osztályfőnököm jobban figyelt volna rám, az érettségi megszerzése csak 4 évembe került volna, hiszen az akkori tanulmányi eredményemmel mehettem volna rögtön gimnáziumba is. A szakmunkásképző iskola akár ki is maradhatott volna az életemből.”

Vannak pozitív példák is a tanárok támogató magatartásával kapcsolatban.

Interjúalany (5)

„Mind a két helyen olyan tanáraim, osztályfőnökeim voltak, akik támogatták, hogy jól tanuljunk. Hihetetlen, hogy mennyire meghatározó, hogy azok, akik tanítanak téged, vagy akik esetleg mentorálnak, azoknak milyen a személyisége, mennyire motiváltak ők maguk, és téged mennyire tudnak motiválni. Nekem szerencsém volt.”

Mintául szolgáló barátok, osztálytársak

Nagyon nagy jelentősége van annak, hogy inter-

júalanyaink mindegyike integrált iskolába/osztályba járt, ahol néhol a szülői mintákkal azonos módon, de több esetben inkább attól eltérően, megjelentek olyan akár iskolai akár azon kívüli tevékenységek (például otthoni olvasgatás, kirándulás, nyaralás), viselkedésmódok, amelyekkel a roma gyermekek többsége otthon kisebb eséllyel találkozik. Kutatások szerint egyértelműen magasabbak az iskoláztatási ambíciók azoknak a gyerekeknek az esetében, akik nem cigány többségű iskolákba, ill. osztályokba járnak (Havas–Kemény–Liskó, 2001).

#### Interjúalany (6)

*„Én rendszeresen hozzájuk jártam, a barátnőm nagymamája hozzánk közel lakott és ismerte a családomat, így néha nála is találkoztunk. Egyke gyerek volt, így a szülei is örültek, hogy van a lányuknak társasága. Annyira kedveltek, hogy még nyaralni is elvittek magukkal. Nagyon szerettek, és én is szerettem őket... Engem egyébként folyamatosan hasonló külső ingerek értek, olvasás, könyvek, tanulás... Én mindenhova mentem az osztálytársaimmal, könyvtárba, közös programokra. Soha nem lógtam ki a sorból, együtt voltam a közösséggel. Talán ebből is adódott, hogy engem teljesen elfogadtak.”*

Azoknak a mintáknak, amikhez gyakorlatilag csakis egy integrációt biztosító környezetben, közösségben lehet hozzájutni, kiemelt szerepe van a személyiségfejlődésben, abban, hogy a roma gyermekek az otthonitól eltérő közegben is magabiztosnak érezzék magukat és, hogy az újdonságokat, a megszokottól eltérő dolgokat is megtapasztalni akaró, nyitott emberekké váljanak.

#### Karrierút, mobilitás

Az intergenerációs mobilitás minden interjúalanyunknál megjelenik, mindannyian első generációs értelmiségiek nem csak a szűk családjukon belül, néhányan a tágabb közösségükön belül is. Ennek megfelelően nem csak végzettségükben, de munkájukban, lakóhelyükben és életszínvonalukban is lényegesen magasabb szintet értek el, mint szüleik.

Interjúalanyaink olyan időszakban születtek, amikor a munkaképes korú (15–59 éves) roma és nem roma férfiak gazdasági aktivitása alig tért el egymástól. A teljes népességben az aktív keresők aránya 87,7%, a roma népességben belül pedig 85,2%. Ez az arány jóval alacsonyabb (30%) volt a roma nők körében. Azonban a nők foglalkoztatása is a 70-es évek folyamán folyamatosan bővült, az évtized végére elérte az 50%-ot. Tehát az adatok szerint ebben az időszakban a romák többsége is viszonylagos anyagi biztonságban élhetett, ez azonban, a nyolcvanas évek közepétől kibontakozó gazdasági válság és a politikai változások miatt, negatív irányba változott. Az elavult iparágak leépülése, a szakképzetlen munkaerő rohamos leértékelődése, a keleti piacok elvesztése, a mezőgazdaság szétzilálódása, az átlagosnál lényegesen súlyosabban érintették a roma lakosság foglalkoztatási viszonyait. A rendszerváltás után a roma nők is a roma férfiakhoz hasonló arányban veszítették el a munkahelyüket. Interjúalanyaink szülei is jellemzően az alacsony iskolai végzettségűek közé tartoztak, így a gazdasági válság nagymértékben érinthette családjuk anyagi helyzetét.

2. táblázat: Az egyes interjúalanyok és szüleik végzettsége, foglalkozása közötti eltérések

| Interjúalany legmagasabb végzettsége | Anya végzettsége/foglalkozása                                | Apa végzettsége/foglalkozása       |
|--------------------------------------|--------------------------------------------------------------|------------------------------------|
| iparművész                           | általános iskola/egyéni vállalkozó                           | általános iskola/egyéni vállalkozó |
| kisebbségpolitikus                   | általános iskola/háztartásbeli                               | szakmunkásképző/egyéni vállalkozó  |
| szociális munkás, coach              | általános iskola/háztartásbeli                               | nincs adat                         |
| egyetemi adjunktus                   | nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/háztartásbeli | általános iskola/nincs adat        |
| belgyógyász szakorvos                | nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/gyári munkás  | általános iskola/alkalmi munkák    |
| egyetemi adjunktus                   | nincs meg az általános iskolai végzettsége sem/gyári munkás  | szakmunkásképző/szakmunkás         |

| Interjúalany legmagasabb végzettsége | Anya végzettsége/foglalkozása                 | Apa végzettsége/foglalkozása        |
|--------------------------------------|-----------------------------------------------|-------------------------------------|
| szociálpolitikus                     | általános iskola/háztartásbeli                | betanított munkás/gépező szakmunkás |
| politológus                          | nincs adat                                    | szakmunkásképző/szakmunkás          |
| óvodapedagógus                       | általános iskola/betanított munkás            | szakmunkásképző/szakmunkás          |
| munkaügyi kapcsolatok tanácsadó      | általános iskola/varrodában betanított munkás | nincs adat                          |
| külgügyi diplomata                   | érettségi/ügyintéző                           | szakmunkásképző/gondnok             |
| kulturális antropológus              | nincs adat                                    | nincs adat                          |

A táblázatból jól látható, hogy a szülők minden esetben lényegesen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a kutatásba bevont gyermekük. Az anyák esetében jellemzően (6 fő esetében) az általános iskola a legmagasabb végzettség, de 3 esetben annak elvégzése is elmaradt. Az anyák (és egyben az összes szülő) közül csupán 1 fő rendelkezik érettségivel, és ezzel a szülők közül a legmagasabb iskolai végzettséggel. Két esetben nincs az iskolai végzettségre vonatkozó adat. Az apák fele rendelkezik szakmunkás vég-

zettséggel, 3 fő általános iskolai végzettséggel, 3 esetben pedig nem áll rendelkezésre adat.

A vizsgált roma nők földrajzi mobilitása is megfigyelhető, a 12 főből, csupán 2 fő maradt azon a településen, ahol gyermekkorát is töltötte (egyikük nagyközségből települt át kisvárosba, másikuk pedig nagyvárosba), míg 6 fő jellemzően faluból, községből nagyvárosba, illetve 3 fő külföldre költözött. Egyetlen egy roma nő gyermekkorai kislalujából férje hivatása miatt, egy másik kislaluba költözött.

### Magánélet, házasság, családalapítás

Interjúalanyaink számára fontos a család, a közösség, érzelmiileg nagyon szorosan kapcsolódni hozzájuk, természetesen az más kérdés, hogy jelenlegi életükben ez mennyire kiegyensúlyozott, és milyen mértékben tud megjelenni. Életmódjukból (munka hangsúlyossága), életútjukból adódóan többen néznek szembe nehézségekkel a párkapcsolat, házasság területén. A 12 főből két roma nőnek nincs gyermeke, ezek okát természetesen nem kerestük. 10 fő vállalt gyermeket, ebből 5 nőnek 1, 5 nőnek pedig 2 gyermeke van. Családtervezéssel kapcsolatos kérdés nem volt az interjúk során, annak okait sem kerestük, hogy ki miért egy vagy két gyermeket vállalt. Logikus oknak az tűnik, hogy azoknál a nőknél, akiknek egyenes volt a tanulási útja a diplomáig, vagyis 22-23 éves korukig folyamatosan tanultak, majd utána rögtön elkezdtek dolgozni, karriert építeni, az első szülés időpontja kitolódott, ezért nem vállaltak a későbbiekben több gyermeket. Azok a nők pedig,

3. táblázat. A területi elmozdulások, költözések

| Gyermekkori település | Jelenlegi     |
|-----------------------|---------------|
| nagyváros             | otthon maradt |
| község                | nagyváros     |
| aprófalu              | nagyváros     |
| kisváros              | külföld       |
| középváros            | külföld       |
| község                | nagyváros     |
| kisfalu               | nagyváros     |
| kisfalu               | kisfalu       |
| kisváros              | otthon maradt |
| metropolis            | külföld       |
| kisváros              | nagyváros     |
| község                | nagyváros     |

akiknek az érettségi megszerzése és a diploma között kimaradt néhány év és még a felsőfokú tanulmányaik megkezdése előtt születtek, később a főiskolai/egyetemi tanulmányok, gyerek(ek), férj/élettárs és munka mellett, már túl nagy megterhelés lett volna újabb gyermeket vállalni. Természetesen az sem kizárható, hogy eleve a magyarországi átlaghoz hasonlóan max. két gyermeket terveztek. Az interjúalanyok családi életének alakulása, illetve szüleiktől való eltérése azok házasságával, családmódeljével összehasonlítva adhat számunkra még több információt. Az összehasonlíthatóság érdekében, a lenti táblá-

zat az alábbiakat tartalmazza:

Szülőkire vonatkozó adatok

- Házasság/kapcsolat – ebben az oszlopban azt jelöltük, hogy a szülők vegyes, vagy roma házasságban élnek-e; házasságként értelmeztük az élettársi kapcsolatot is
- Házasság státusza – azt jelzi, hogy a szülők az interjúalanyok gyermekkorában együtt éltek, vagy elváltak-e, illetve, hogy esetleg egyéb okból (özvegség) nem éltek együtt
- Család típusa – gyermekszám függvényében kiscsalád (1-2 gyermek), vagy nagycsalád (3 vagy több gyermek)

4. táblázat: Családi státusz, házastárs végzettsége

| Szülőkire vonatkozó adatok |                   |               | Interjúalanyokra vonatkozó adatok |                   |                       |                       |
|----------------------------|-------------------|---------------|-----------------------------------|-------------------|-----------------------|-----------------------|
| Házasság/kapcsolat         | Házasság státusza | Család típusa | Házasság/kapcsolat                | Házasság státusza | Házastárs végzettsége | Házastárs végzettsége |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | roma                              | együtt élnek      | diplomás              | -                     |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | vegyes                            | elvált            | szakmunkás            | kiscsalád             |
| roma                       | elváltak          | nagycsalád    | vegyes                            | együtt élnek      | diplomás              | -                     |
| roma                       | együtt élnek      | nagycsalád    | vegyes                            | együtt élnek      | diplomás              | kiscsalád             |
| roma                       | együtt élnek      | nagycsalád    | vegyes                            | együtt élnek      | középfokú             | kiscsalád             |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | vegyes                            | elvált            | szakmunkás            | kiscsalád             |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | roma                              | elvált            | általános isk.        | kiscsalád             |
| roma                       | elváltak          | kiscsalád     | vegyes                            | együtt élnek      | diplomás              | kiscsalád             |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | roma                              | elvált            | általános isk.        | kiscsalád             |
| roma                       | özvegy            | kiscsalád     | roma                              | együtt élnek      | diplomás              | kiscsalád             |
| roma                       | együtt élnek      | kiscsalád     | roma                              | együtt élnek      | középfokú             | kiscsalád             |
| vegyes                     | együtt élnek      | nagycsalád    | vegyes                            | együtt élnek      | diplomás              | kiscsalád             |

A táblázat kiemelt részei alapján jól kirajzolódik, hogy az interjúalanyok szülei, akik nagyjából az 1970-es években köthettek házasságot, egy kivétellel roma csoporton belüli házasságot kötöttek. Ez tekintve, hogy ebben az időszakban a vegyes házasságokat a hagyományokat őrző, tradicionális családokban akár tiltották is, nem meglepő. A szülők többsége gyermekük felnőtté válásáig, vagy akár a mai napig is együtt él. Interjúalanyaink szülei részéről nagyfokú tudatosságot feltételez, hogy 12 családból csupán 4-ben vállaltak három,

vagy annál több gyermeket, míg 8 családban csak 2 gyermeket vállaltak. Tehát nincs olyan az interjúalanyok között, akinek ne lenne legalább egy testvére, de jellemzően kiscsaládban nőttek fel. Természetesen ez nem azonos azzal a kiscsalád modellel, amelyben interjúalanyaink gyermekei most élnek, hiszen az ő gyermekkoruk jellemzően a szélesebb család, közösség körében telt.

A 12 főből 7-en, vegyes házasságban él(t), tehát nem roma, 5 nő pedig roma társat/férjet választott magának. Az 5 nő közül, akinek férje szintén

roma származású, 2-nek rendelkezik diplomával a férje is. A táblázatból ugyan nem látszik, de az 5 roma nőből csak egy rendelkezett már diplomával, amikor roma férjet választott, aki viszont szintén diplomás. A többiek (4 nő) ugyan roma férjet választottak, de akkor még nem rendelkeztek diplomával. Talán diplomásként már ők is inkább vegyes házasságba léptek volna, mint ahogyan azt a diplomás romák többsége teszi. A házasságuk előtt már diplomával rendelkező romák (férfiak és nők egyaránt), nagyobb eséllyel választanak nem roma házastársat. Ez nagy valószínűséggel nem tudatos döntés eredménye, sokkal inkább annak tudható be, hogy a diploma megszerzéséig vezető tanulási út folyamán a már tanult romák értékrendje, attitűdje, vágyai, elvárásai is változnak, aminek egy, ezt a tanulási utat nem ismerő másik roma talán nem érti meg, azt nem tudja elfogadni, azzal nem tud/képes azonosulni. Közismert tény, hogy a magyarországi diplomás romák aránya rendkívül alacsony, és tekintve, hogy interjúalanyaink többsége a '90-es években volt huszoneves, amikor ez az arány még alacsonyabb volt, nyilvánvaló, hogy a romák körére szűkített párkeresés nagyon korlátozott lehetőségeket nyújtott volna.

#### Interjúalany (10)

*„Egyszerűen az időm nagyrésztét már más közegben töltöttem. De az biztos, hogy soha egy pillanatig sem gondolkodtam azon, hogy a férjem milyen származású lesz. Ez szerelem kérdése. Egyébként voltam szerelmes cigány fiúba is.”*

Az elváltak száma a szülőkhöz viszonyítva magasabb, ez adódhat abból, hogy közben a válások megítélése is változott, sokkal megengedőbbek a szűkebb, hagyománykövető közösségek is. Anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le, érdekes látni, hogy a 12 nőből 4 vált el férjétől/élettársától, és az „elhagyott” férjek mindegyike lényegesen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, mint interjúalanyaink.

A végzettségbeli különbségből adódó problémát két interjúalanyunk konkrétan kiemeli, mint a váláshoz vezető okok egyikét.

#### Interjúalany (5)

*„Nálunk nagyon sok tényező volt. Ott volt a végzettségünk közötti szakadék, én nem értettem őt, ő nem értett engem. Én tudtam, láttam, hogy merre*

*kellene mennünk, mit és hogyan kellene, de azt ő nem fogadta el. Náluk a férfi az, aki megmutatja az irányt. Én pedig kinőttem magam, mint nő, nem tanultam meg csendben maradni, nem tanultam meg tisztelni a férjemet, erős nővé váltam, talán túlságosan is.”*

Elvált interjúalanyaink párválasztással, házassággal kapcsolatos érzései vegyesek, de több esetben visszatér, hogy a tanulás a magánélet alakulására negatívan hatott. Emellett azonban a vegyes házasságok esetén megjelenik a kulturális különbség is, mint házasságon belüli konfliktusforrás.

#### Interjúalany (8)

*„Én tényleg nem gondoltam, hogy valaha nem roma lesz a párom, aztán az élet mégis így hozta. Számomra a neveltetésünkből fakadó különbség sok nehézséget és konfliktust hozott egyébként. Számos dolog van, amit egy nem romának el kell magyarázni (pl. szokásokból adódó különbségek, a roma témára való érzékenység stb.) a mostani párom, ezt érti, érzi, együtt rezdül velem.”*

Van azonban, hogy ez tesz értékesebbé egy kapcsolatot, házasságot.

#### Interjúalany (2)

*„Nagyon nagy különbségekkel érkezünk a házasságunkba... Teljesen más volt az életszínvonalunk, de ez mostanra összeért... elfogadtuk a kulturális különbségeinket. Ez az elfogadás egyébként, ha valakit szeretünk, teljesen természetes. Kulcsfontosságú volt, hogy nem kritizáljuk a különbségeinket, ezeket inkább összezsírtuk a közös életünkben. A házasságban kialakult a megértés, törődés, elfogadás türelem és gondoskodás egymás iránt.”*

#### Elégedettség, sikeresség

Interjúalanyaink mostanában kezdtek el azzal foglalkozni, hogy értékeljék eddigi életútjukat. Legtöbbük viszont az interjú kapcsán kezdett el ezen gondolkodni. Alapvetően a tanulmányokat és a munkát illetően a többség sikerként éli meg az elért eredményeket, azonban a magánéletben, a párkapcsolatban megélt kudarcok miatt az egyesekben megkérdőjeleződik, hogy a tanulás volt-e a legjobb út. Interjúalanyaink látják és értékelik mindazt, amit a tanulásuk, diplomaszerezésük eredményeként „nyertek”. Sikerként élik meg

mindazt a tapasztalást, tudást, amit ezen az úton megszereztek. Természetesen értékelik azokat a lehetőségeket is, amik a tanulásukon keresztül feltárultak előttük, és elérhetővé váltak számukra. Ezzel egyidejűleg azonban az érintett interjúalanyok azt is felismerik, hogy bizonyos veszteségekkel járt a roma közösségben, családban az általánosként, megszokottként elfogadott normától való eltérés. A tanulás, munka fontossá vált, és diplomaszerezésük után is az maradt számukra, de emellett a magánéletük, párkapcsolatuk, családi életük nem feltétlenül sikeres vagy harmonikus. Mivel a család, mint érték nagyon erőteljesen megjelenik mindannyiuk életében, természetes, hogy annak hiányát/felbomlását veszteségként élik meg. Mérlegre téve a szakmai karriert és a harmonikus család meglétét, illetve annak lehetőségét, hogy férjük, gyermekeik, unokáik körében, biztonságban, kiegyensúlyozottan élhessenek, nem biztos, hogy a szakmai siker felé billen a mérleg nyelve.

Interjúalany (6)

*„A tanulásom eredményeként van egy biztos egzisz-*

*tenciám... nem kell alapvető anyagi problémákkal küzdenem, ez egy roma nő életében hatalmas dolog, nem vagyok függő helyzetben, ez nekem nagyon sokat jelent.”*

Interjúalany (5)

*„A magam módján jól ki tudtam használni a lehetőségeket. Mindezek ellenére érdekes, hogy egyfajta kisebbségrendűségi érzés megmaradt bennem.”*

Interjúalany (3)

*„A magam számára is megkérdőjelezem, hogy volt-e a továbbtanulásomnak, diplomaszerezésemnek értelme. Nem biztos, hogy megérte... sokszor azt látom, hogy azok a roma lányok, nők, akik egyidősek velem, és korán férjhez mentek, sokkal jobban élnek, mint én.”*

Interjúalany (2)

*„Messziről indultam, sok mindent megtapasztaltam, de ma egy boldog ember vagyok.”*

## Összefoglalás

Sokszor hangoztatott tény, hogy a roma nők többsége többszörös hátrányt szenved el az élet számos területén. Iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük még a roma férfiakénál is jelentősen alacsonyabb, egészségi állapotuk rosszabb. Kiszolgáltatottságuk egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Interjúalanyaink 9 vármegye 12 különböző településéről származnak, és ugyan végzettségüket tekintve vannak azonosságok, szakterületeik – óvodapedagógustól kezdve egészen az európai parlamenti képviselőig – egymástól eltérőek, és elég széles skálát ölelnek fel. A vizsgált 12 roma nő fele született kifejezetten telepi körülmények közé, de csupán két fő az, aki a gyermekkorát, a középiskolát megelőző éveit is ott töltötte. A telepre születettek többségének szülei már az interjúalanyok koragyermekkorában jobb körülmények közé költöztek, és többnyire nem csak romák által lakott településrészen éltek. Interjúalanyaink között nem érzékelhető különbség aszerint, hogy ki milyen típusú településen, illetve

ezen belül milyen településrészen töltötte gyermekéveit. Az viszont egészen biztosan meghatározó, hogy többségük integrált környezetben nőtt fel. A megkérdezett roma nők számára mind a magyar, mind pedig a roma identitás nagyon fontos, életük, személyiségük szerves részét képezi mind a kettő. A roma közösséggel, roma üggyel, vagy egyszerűen csak a hátrányos helyzetűekkel való munka, segítségnyújtás mindannyiuk számára fontos, és gyakorlatilag napi szinten jelen van akár az általuk képviselt szakiránytól függetlenül is. Összességében a legfontosabb az interjúkból levonható következtetés, hogy a sikeres tanulási út támogatása érdekében szükséges figyelembe venni, hogy azoknak a roma gyermekeknek, fiataloknak az életében, ahol a szülők iskolai végzettsége alacsony – ebből adódóan pedig a tanulási úton való járatlanságuk miatt nem tudnak segítséget nyújtani gyermekük számára –, még nagyobb szerepe van a tágabb környezetből jövő mintáknak, támogatásnak. Ebben a tanároknak, közeli barátoknak nagy szerepe van. Leginkább azok az együttes tapasztalások a meghatározóak, amikben benne

van minden olyan pozitív visszacsatolás, ami elismeri a teljesítményt (pl. könyvtáros néni megdicsér minden elolvasott könyv után, te állhatsz ki az ünnepségen verset mondani, a család kifejezi, hogy büszke rád, nem roma osztálytársaiddal együtt mehetsz versenyekre stb.).

A tanuláshoz, teljesítményhez kapcsolható pozitív élmény, megerősítés életre szóló motivációt adhat a mind magasabb szintek eléréséhez, a kihívásokhoz való bátor hozzáálláshoz, és végső soron a sikerek eléréséhez. A magasabb szintű tanulmányok elérésében a saját, belső motiváció a legerőteljesebb, aminek kialakulásában viszont természetesen hatalmas szerepe lehet(ett) minden egyéb tényezőnek. Az, hogy mire ki/mi volt legnagyobb hatással (tanár, szülő, barátok, tágabb környezet) amíg a tanulás természetes, belső igénnyé vált, az egyedi, és személyiségfüggő. A pozitív hatások, megerősítések érvényesülése érdekében azonban, mindenképpen nyitottságra, rugalmasságra van szükség minden érintett részéről, az integrált osztályokban való oktatás pedig kulcsfontosságú. Döntő lépésnek számít, hogy a jobb lehetőségek elérése érdekében valaki el tud-e/mer-e szakadni a megszokott környezetétől, közegétől, és meg tud-e birkózni az új környezet, iskola, társak okozta kihívásokkal. A szülők féltése – ami különösen a középiskolai tanulmányok kapcsán jelenhet meg – bár természetes, de gátat szabhat az iskolai sikereknek, karriernek. Interjúalanyaink szülei felismerték annak szükségességét, hogy a magasabb iskolai végzettség, érettségi megszerzése érdekében lányukat kollégiumba engedjék, és támogatást nyújtottak ebben számukra.

Bár alapvetően fontos, hogy a roma nők is egyre nagyobb számban szerezzenek végzettséget, érjenek el számukra megfelelő célokat, pozíciókat, ezen az úton számolni kell néhány olyan következménnyel, ami negatív hatással lehet az érintettek életére. Ahogyan a megkérdezettek némelyike meg is fogalmazta, a tanulást választó roma nők lehet, hogy „kinövik” saját környezetüket, és attól függetlenül, hogy roma identitásuk erős marad, bizonyos szempontból „elvághatják” magukat közösségüktől, illetve a közösségen belüli házasság, családalapítás lehetőségétől. Természetesen ennek a kérdésnek a súlya arányosan csökkenhet a felsőoktatásban résztvevő roma fiatalok, fiatal felnőttek számának növekedésével. Hiszen ezzel egyidejűleg azoknak, akik számára a közös nemzetiségi kulturális háttér fontos, megnő az esélye arra, hogy roma értelmiségiként szintén roma értelmiségi párt választhassanak.

Roma nőként a tanulás, diplomaszerezés mellett döntés nem csupán annyit jelent, hogy szakítva a hagyományokkal a jobbnak, kedvezőbbnek ígérkező utat választja valaki a maga számára. Ez az út maga után vonhat számos, a hagyományos férfi-női szerepekben, a családban, közösségben betöltött funkciókban megmutatkozó változást, amelyek további átalakulást generálhatnak a roma hagyományokban, szerepelvárásokban és ezek egyensúlyában. Miközben megkérdőjelezhetetlenül fontos a képzettségi szint növelése, lényeges az is, hogy az akadályokkal, veszteségekkel is számoljunk, illetve megpróbáljuk azokat a lehető legkisebb mértékűre csökkenteni. Ez tudatos munkát igényel, amiben az érintetteknek támogatásra lehet szükségük.

## Felhasznált irodalom

- Bernát Anikó – Gábos András (2018). *Társadalmi folyamatok Magyarországon a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia időszakának első felében – 2009-2017*. TÁRKI
- Bernát Anikó (2014). *Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon*. Társadalmi Riport 246–264.
- Csongor Anna (1991). *Szegregáció az általános iskolában. Cigány osztályok Magyarországon*. Budapest: Oktatáskutató Intézet
- Hajdu Tamás, Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2014). *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. Budapest: Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2014/7.
- Havas, Kemény, Liskó (2001). *Cigány gyerekek az általános iskolákban*. Janky Béla, Kemény István (2003) *A 2003. évi cigány felmérésről. Beszélő Online 8. évfolyam 10. szám*.
- Janky Béla (2005). *A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 136–148.

- Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004). *A magyarországi cigányság 1971–2003*, Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004). *A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG 1971–2003 között*, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Budapest
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2005). *A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején*. In: Kertesi Gábor *A társadalom peremén*. Budapest: Osiris.
- Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás (2011). In: *Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia* 27.
- Liskó Ilona (2005). *Roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Raffael Mónika (2020). *Roma nők egymás közt*. L'Harmattan kiadó.